

Din Öğretiminde Kavram Öğretimi “İman” Kavramı Üzerine Bir Deneme

Concept of Education in Teaching Religion an Essay on The Concept of Faith

Fatih Çakmak¹

Özet

İnsanlar yaşam boyu sürekli bir öğrenme ve anlamlandırma çabası içerisindedirler. İnsanı diğer varlıklardan ayıran temel özelliklerinden birisi de inanan bir varlık olmasıdır. Dinin üç temel kavramı vardır: İman; İbadet; Ahlak. Din öğretiminde kavram öğretimi sorunu bir din eğitimcisi açısından önemli bir sorundur. Genelde dine, özelde İslam dinine ait öğrenme konusu yapılacak unsurlar incelendiğinde; karşımıza yukarıdaki temel kavramlar ve öğretimi çıkar. Bu çerçevede temel soru; iman kavramının nasıl öğretebileceğidir. Bu makalede; insanın akıl sahibi olduğu, insanın inanma ihtiyacı, kavramın ne olduğu ve özellikleri, kavram öğretimi ve din öğretimindeki önemi, iman kavramı ve öğretimi konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kavram; Öğretim, Din Öğretimi; Kavram Öğretimi; İman Kavramı

Abstract

People are learning and interpretation effort in a constant process of lifelong. One of the main features that separates man from other assets is that having a presence believers. Religion has three basic concepts: Faith; Worship; Morality. The concept teaching issue in Religious Education is that it is a major problem for religious educators. When analyzed will be the subject of learning that usually religion, in particular of Islam come out the against our above basic concepts and teaching. In this context basic questions is that how can we teach the concept of faith? in this article are discussed these topics: humankind has a

¹ Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

mind, the human need to believe, what is the concept and features, concept teaching and its importance of religious education, the concept of faith and teaching.

Keywords

Concept; Education; Religious Education; Concept Education; Faith Teaching

İnsan; Bilen, Öğrenen, İnanan Bir Varlıktır.

İnsan, bilen ve öğrendiklerini kavrayan bir varlıktır. O, öğrendiklerini konuşarak ve yazarak başkalarına aktaran bir varlıktır. Allah insana irade vermiştir. Bu özelliği ile insan; tercih etme ve tercih ettiği bir işi gerçekleştirme gücüne sahiptir. Bu nedenle insan yapıcı ve üretici bir varlıktır. Bu özellikleri sayesinde çalışarak en küçük şehirlerden dev sanayi ürünlerine, güzel sanatlardan mimariye kadar pek çok şey meydana getirmiştir.

Düşünme, anlama ve kavrama anlamına gelen akıl, iyi ile kötü, doğru ile yanlış arasında tercih yapabilme yeteneği olarak ifade edilir. Allah'ın insana verdiği en büyük nimetlerden biri olarak akıl, insanı diğer varlıklardan üstün kılan en temel özelliktir. Akıl insan açısından önemi nedir?

İnsan, akli ile çevresinde yaşananları anlar ve değerlendirir. Yaşananlar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurar. Yaşayabileceği olası güçlük- lere çözümler üretir, böylece yeni şartlara uyum sağlayarak yaşamını kolaylaştırır. Doğaya egemen olmaya, onu yönetmeye çalışır. Bilim akılın ürünüdür. İnsan akli sayesinde diğer varlıklardan kolayca yararlanır, araç-gereçler üretir ve buluşlar yapar. Bu çerçevede; insanda ortaya çıkan üstünlük onun yeryüzünde Allah'ın temsilcisi (halife) olması ve bunun gerektirdiği, dünyaya hâkim olmasını sağlayan ilim ve bilgeliğin kendisinde var olması² sahip olduğu akıl gücü ileldir.

İnsan inanan bir varlıktır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran temel özelliklerinden birisi de inanan bir varlık olmasıdır. İnsanda yeme içme ve barınma gibi bedensel ihtiyaçları nasıl doğuştan geliyorsa, inanma duygusu da doğuştandır. Çünkü Allah insanı doğuştan inanma eğilimi olan bir varlık olarak yaratmıştır. Bu nedenle tarih boyunca insan, yüce

---

² Bakara, 2/34.

bir varlığa yönelme, ona inanma, sığınma ve ondan yardım dileme ihtiyacı hissetmiştir.

İnanmada bilginin önemine gelince; inanmak için önce bilmek, tanımak gerekir. Dinimizde Allah’a inanmanın bilgi ve düşünceye dayanması istenmiştir. Buna göre insan Allah’ın varlığına ve birliğine körü körüne değil, araştırarak, düşünerek inanmalıdır. Bu nedenle bilgi, araştırma ve düşünme İslam’da çok önemlidir.

Aklın temel işlevi düşünmektir. Bu nedenle insan aynı zamanda düşünen bir varlıktır. İnsan, bilen ve öğrendiklerini kavrayan bir varlıktır.

Kavram Nedir? Kavramın Tanımı

Kavram, bir nesnenin zihindeki soyut ve genel tasarımıdır.³ Bir başka ifadeyle kavram, ortak özelliklerin nesne, olay, fikir ve davranışların oluşturduğu sınıflamaların soyut temsilcisidir.⁴

Kavram, nesnelerin ya da olayların ortak özelliklerini içeren ve bir ortak isim altında toplanmalarını sağlayan genel tasarımıdır. Kavramlar soyut ifadelerdir ve gerçek dünyada karşılıkları yoktur. Benzer olan düşünceleri, varlıkları, olayları vs. gruplandırmak için kullanılan bir sınıflamadır. Somut gerçekliğe bütün zenginliği ve çeşitliliği içinde, doğrudan ona temas etmemiz, onu doğrudan algılamamız mümkün olmadığı için kavrama ihtiyaç duyarız.

Kavram tanım olarak obje, olay, eylem, nitelik ve ilişki gibi herhangi bir şeye ait bireyin organize edilmiş bilgisini temsil eden zihinsel yapı veya temsil anlamına gelir.⁵ Başka bir ifadeyle kavram, insan zihninde anlaşılan farklı obje ve olguların değişebilen ortak özelliklerini temsil eden bir bilgi formu/yapısıdır, bir değişkendir; bir sözcükle ifade edilir.⁶

Kavram, kavramak kökünden türemiştir. Kavramak, sarmak, kuşatmak, çevrelemek, sarıp sarmalamak gibi anlamlara gelir. Bir şeyin

³ Büyük Türkçe Sözlük; Türk Dil Kurumu Komisyon, Ankara,1988.

⁴ Nurettin Fidan, Okulda Öğrenme ve Öğretme, Ankara: Alkım Yayınevi, 1986, s.163.

⁵ Herbert J, Klausmeier, “Concept Learning and Concept Teaching”, Educational Psychologist, 1992, Y.27, S.3, s.268.

⁶ Gülten Ülgen, Kavram Geliştirme, Kuramlar ve Uygulamalar, Ankara: Pegem Yayınları, 2001, s.100.

sarılmış, kuşatılmış olmasının anlamı, ona ait olan tüm unsurları içeren bir manayı ifade etmek, bu arada ona ait olmayan tüm unsurların dışarıda bırakılmasını sağlamak demektir.⁷

Kavram, varlıkların, olayların, düşüncelerin farklı ve benzer özelliklerinin bilimsel ve teknolojik çalışma, deneme ve yanılma ile elde edilen bilgilerinde özgün özelliklerinin gruplandırılmasıyla oluşur. Başka bir tanımda kavram, dünyadaki nesnelere, biçimlerin, olgu, durum ve devinimlerin dildeki anlatım buluşu ve dünyadaki nesnelere ortak niteliklerine dayanan, dile özgü bir genelleme, bir soyutlamadır.⁸

Kavramlar, insan düşüncesinin temel taşlarıdır. Nesne ya da olayların hem doğrudan hem de dolaylı olarak gözlenebilen özelliklerinden oluşurlar. Zihinsel bir sınıflama oldukları için gerçek dünyada değil, düşüncelerimizde yer alırlar.⁹

İnsan asıl öğrenmeyi, kendi düşüncesi ile gerçekleştirir. Çünkü bilginin temel kaynağı düşüncedir. Gözledikleri üzerinde düşünen insanlar, yeni sonuçlara varmak suretiyle bilgi yapısıyla bağını kurarak, muhakeme ederek yeni bilgiler ortaya koyarlar. Öğretenin bildiği ya da öğrenme araç-gereçlerinde yazılı olan gerçekleri biz bilmiyorsak, onları bilir hale gelmemiz de yine düşünme yoluyla olmak zorundadır. Gözlemediğimiz dünya bizim dışımızdadır. Fakat anlama, zihinde olur. Anlamayla ulaştığımız bilgi, başkaları biliyor olsa bile, bizim için yeni bir sonuçtur. O sonuca insan, önce sembolik düşünme planında varmaktadır. Sonra kendi yaşantıları yoluyla ve bu yaşantılar sonucunda olay ve nesnelere ortak özelliklerini betimleyerek elde ettiği ve sembollerle ifade ettiği kavramlara ulaşmaktadır. Bu zihinsel etkinliklerin oluşması süreci **“kavramsallaştırma”**, bu süreç sonucu zihinde oluşan ürün **“kavram”** ilgili bilgiyi örgütlenmiş olarak kategorize ederek sınıflamayı içeren bilgi de **“kavramsal bilgi”** olarak isimlendirilir.

⁷ İbrahim Emiroğlu, Anahatlarıyla Klasik Mantık, Bursa: Asa Kitabevi, 1999, s.67.

⁸ Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s.475.

⁹ Cemal Tosun & Recai Doğan, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminde Kavram Haritaları (6. 7. ve 8.Sınıflar), Ankara: Öğreti Yayınları, 2005. s.1.

Kavramın tanımının daha iyi anlaşılması için “öğretmen” kavramı bir örnek olarak verilebilir. Öğretmen, öğrencilerin belirli konularda önceden belirlenmiş hedeflere ulaşabilmelerini sağlamak için öğrenmeyi veya öğretimi kılavuzlama sorumluluğunu yüklenen kişidir. Öğretmenleri oluşturan birçok üye vardır ve üyelerin hepsinin birbirinden farklı özellikleri vardır. Üyelerin yaşları, boyları, ilgileri ve düşünceleri birbirinden farklıdır. Bununla birlikte bu özelliklerin hepsi öğretmenlerin ortak özellikleri olarak nitelendirilemez. Öğretmenlerde ortak olan özellik, tanımda belirtilen kılavuzlama özelliğidir ve öğretmen herkes tarafından bu özelliği ile bilinir. Bir lise öğretmenin özellikleri ile bir anaokulu öğretmenin özellikleri birbirinden farklılık göstermekle birlikte öğrenim ve öğretimi kılavuzlama özelliği değişmemektedir.¹⁰

Kavramların Özellikleri

Dünyayı algılamamızda önemli rol oynayan kavramlar kendilerine göre özelliklere sahiptir. Bu özelliklerin bilinmesi kavramların doğru olarak öğrenilmesi ve öğretilmesi için gereklidir. Bu belirleme çerçevesinde kavramların belirgin özellikleri şöyle sıralanabilir:

a. Kavramlar, insanlar tarafından oluşturulurlar. Dünyayı anlama çabası içerisinde olan insanlar, varlıklar, olaylar, düşünceler üzerine çeşitli sınıflamalar yaparlar. Bu anlamda kavramlar, insanların geçmiş yaşantılarının ve tecrübelerinin birikimidir. Hem kişiseldir, hem de toplumsal yönü vardır. Kişisel olmasının anlamı, bireyin yaşantısına ait olması; toplumsal yönü onun kavramsallaşmasını sağlayan genellemeler içermesidir.

b. Her kavramın kendine özgü özellikleri vardır. Kavramın bütün üyeleri tarafından paylaşılan özelliklerine **genel özellikleri** denir. Diğer taraftan kavramı başka bir kavramdan ayıran özelliklerine ise **kritik özellikler** denir.

¹⁰ Nadir Çeliköz, “Kavram Öğrenme ve Öğretme İlkeleri”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1998, Y.2, S.2, s.70.

c. Kavramlar dünyada gözlenebilen ve algılanabilen olay ve objelerin anlamları kadar tanımlanabilirler. Bu algı kişiden kişiye değişebildiği için kavramların taşıdığı anlamlar da kişiden kişiye farklılaşabilir.

d. Kavramın algılandığı ve öğrenildiği ortam ve şartlar kavrama verilen anlamı etkiler. Kavramın algılanan ve öğrenilen anlamı tüm insanlar için ortak bir anlam işaret ediyor ise buna “**evrensel nitelikli anlam**” diyebiliriz. Bu çerçevede özellikle dinlerin ahlaki değerlerini ortaya koyan kavramları düşünülebilir.

e. Kavramlar sürekli değişip gelişir; yeni anlamlar kazanır. Bu durum bireyin zihinsel gelişimi ile paralellik gösterir.

f. Kavramlar nesnelere özelliklerine göre algılandığı ve öğrenildiği için; nesnelere doğrudan gözlenebilen özelliklerinden elde edilen kavramlar **somut**, dolaylı olarak gözlenebilen özelliklerden elde edilen kavramlar **soyut** kavramlardır. Bu çerçevede; din eğitimi ve öğretimi açısından kavramlar düşünüldüğünde, öğretime konu edilen kavramların genelde soyut kavramlar olduğu görülür.

Kavram Öğrenme ve Öğretme

Kavramın ne olduğunun bilinmesi, kavrama ait özelliklerin ve sınıflamanın bilinmesi kavram öğrenme ve öğretmeyi kolaylaştıran önemli bir unsurdur. İnsanlar yaşam boyu sürekli bir öğrenme ve anlamlandırma çabası içerisindeyler. Kavram öğrenme de bireyin yaşamı boyunca süregelen bir öğrenmedir. Özellikle çocukluk yıllarında bireyler kavramları yavaş ve zor öğrenirlerken, zaman, hafıza, kavram geliştirme stratejisi, dil, kültür ve gelişim gibi faktörlerin etkisiyle bireyler daha hızlı ve kolay kavram öğrenmeye ve kavramları anlamlandırmaya ve kavramlar arası ilişkileri görmeye başlarlar.

Kavramlar tanımlamayla öğretilenler değil, bilgi parçaları değildir. Kavram öğrenmede basit bir günlük kavram ya da çok karmaşık bir bilimsel kavramın öğrenilmesinde pozitif ve negatif yönleriyle (benzerlik ve farklılıklarıyla) kavramı tanıma ve farklı kavramları birbirinden ayırma süreci işletilir. İnsanlar çocukluktan başlayarak düşüncenin birimleri olan kavramları ve onların adları olan sözcükleri öğrenirler;

kavramları sınıflar, aralarındaki ilişkileri bulurlar, böylece bilgilerine anlam kazandırır, yeniden düzenlerler, hatta yeni kavramlar ve yeni bilgiler üretirler. İnsan zihnindeki bu öğrenme ve yeniden yapılanma süreci her yaşta sürüp gider.

Genel anlamda öğrenme bireyin çevresel koşullarının değişmesiyle davranışlarında meydana gelen değişmedir. Kavram öğrenme ise, uyarıları belli kategorilere ayırarak, zihinde bilgiler oluşturmaktır.¹¹ Bireyin kavrama ait gerçek ve kalıcı bir öğrenmeyi gerçekleştirebilmesi, o kavram ve ona ait tüm unsurları zihninde kodlaması ve davranışa dönüştürebilmesi ile mümkündür. Bir öğrencinin bir nesnenin ya da objenin adını bilmesi ya da kendisine bildirilen bir olaya ait ismi bilmesi öğrencinin o kavramı gerçekten öğrendiği anlamına gelmediği gibi, davranışa dönüşmeyen bir kavramın bireye ait olması da düşünülemez.

Günümüz öğretim yaklaşımları kalıcı öğrenmenin işlemsel değil kavramsal olduğunu kabul etmektedir. Öğrenci bilgilerini karşılaştığı yeni durumlara uygulayabilirse ancak öğrenmiş (kavramış) sayılır. Öğrencilerin günlük yaşantılarından ve daha önceki deneyimlerinden kazandıkları bilgiler daha sonra öğrenecekleri bilgiler üzerine ciddi etkiler yapmaktadır. Özellikle öğrencilerde yanlış anlamalar varsa bunların yeni bilgilerin öğrenilmesi üzerine etkileri daha fazla olmaktadır. Bilimin ve araştırmaların gelişmesi sonucunda her gün yeni bilgiler keşfedilmektedir. Bu gelişme öylesine hızlı olmaktadır ki, bu insanın algı sınırlılığını aşmaktadır. Bundan dolayı kavramsal olarak temel bilgiler kazanmak daha önemli hale gelmektedir.

Kavram öğrenme birey dünyaya geldiğinde başlar, yaşamı boyunca devam eder. Kavram öğrenme hem süreç hem de ürün olarak irdelenebilir. Öğrenme ürünlerine davranışçı yaklaşım açısından bakıldığında, bireyin kavramla ilgili gözlenebilen davranışları düşünülür. Öğrenenin öğrenilen kavramla ilgili davranışları dört noktada incelenir: Birincisi; birey kavramı diliyle sözcük olarak ifade eder. İkincisi; sözcük olarak ifade ettiği kavramı tanımlar. Üçüncüsü; benzer kavramları birbiriyle karşılaştırır, benzer ve farklı özelliklerini söyler. Dördüncüsü; öğrendiği

¹¹ Ülgen, Kavram Geliştirme, Kuramlar ve Uygulamalar, s.109.

kavrama benzeyen yeni bir kavramla karşılaştığı zaman, daha önceki bilgilerini kullanarak yeni kavramı olasılıklarla tanır ya da tanımını yapabilir. Bu da bireyin yeni bir bilgi kazanması anlamına gelir.

Süreç olarak kavram öğrenme; davranışçı yaklaşımı benimseyen eğitim psikologlarına göre; kavramlar, bireyin uyarıcı ile uyarıcıya verilen tepki arasında bağ kurma sürecinde öğrenilir. Birey belli bir obje/olayla (uyarıcı) karşılaştığı zaman, onları anlamlandırmak ve belli bir sınıfa koymak için tepki olarak denenceler kurar ve doğruyu buluncaya kadar denemeye devam eder.¹²

Din Öğretiminde Kavram Öğretimi Sorunu

İnsanlık tarihinin ortaya koyduğu temel olgulardan birisi, en ilkelinden en gelişmişine kadar insanoğlunun sürekli bir din duygusuyla ilişkili oluşudur.¹³ Bu ilişkide temel hareket noktası din duygusunun ya da inanma ihtiyacının doğallığıdır.¹⁴ “Kendini Allah’ın insanlara yaratılıştan verdiği dine ver, Allah’ın yaratışında değişme yoktur”¹⁵

Bireyin ve toplumun dinden uzak olması mümkün değildir. Din; hem maddi ve manevi yapısı ile insanın ihtiyaçlarını karşılar, hem de birlik ve beraberlik duygusunun sağlanması, ahlaki değerlerin belirlenmesi ve sosyal kontrolün kurulması ve sağlanması ile topluma yön verir.¹⁶ İnsan için insanca yaşama kurallarını belirlemesi ve bu kurallara uygun bir yaşam adına insan üzerinde pozitif etkisi düşünüldüğünde önemi ve gerekliliği ortada olan dinin, eğitim-öğretim ortamında nitelikli bir varoluşunun olması bir gerekliliktir.

Din eğitimi biliminin neliği ve din eğitimi bilimi üzerine bilimsel yöntemlerle araştırmalar yapıp sonuçlarını bilimsel ürünler olarak ortaya koyma gerekliliği ortada olduğu halde, bu ihtiyacın karşılanması ülkemizde daha çok yakın geçmişlerde mümkün olmuştur. Din olgusu-

¹² Ülgen, Kavram Geliştirme, Kuramlar ve Uygulamalar, s.109-111.

¹³ Osman Pazarlı, Din Psikolojisi, İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Baskı, 1982, s.31/ Hüseyin Atay, “Müslümanın Günlüğü”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:35, AÜ Basımevi, Ankara. 1996, s.1.

¹⁴ Günay Tamer & Abdurrahman Küçük, , Dinler Tarihi, Ankara: Ocak Yayınları, 3. Baskı, 1997, s.38.

¹⁵ Rum: 30/30

¹⁶ Tamer & Küçük, , Dinler Tarihi, s.38.

nun bireysel ve toplumsal boyutlarının varlığı göz önünde bulundurulduğunda, dinin güncel bir tarzda ele alınıp değerlendirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Dinî bilginin günün değişen koşullarına uygun tarzda düzenlenmesi ve öğretime elverişli hale getirilmesi önemli görünmektedir.¹⁷

İnsanı başıboş bırakılmayacak özelliklerde yaratan ve ona yol göstermeye çalışan Yaratıcı, sonsuz iyilik sahibi bir varlık olarak, insana insanca yaşamının kurallarını öğretmeye çalışırken öğrenme ve öğretme faaliyetinin dinin temel eylemi olduğunu göstermiştir. İnsanı akıllı yaratıp, onun doğru yolu bulmasına fırsat vermiş, ona peygamber ve kitap ile doğru yolu arama çabasında rehberlik etmiştir. Bu anlamda tüm İlahi elçiler birer öğretmen, içlerinde peygamberliklerini gerçekleştirdikleri ortamlar da öğretim-öğrenim ortamı olarak değerlendirilebilir.

İslam'ın son şekli olan Kuran şeriatının tamamlandığı zaman diliminde; özellikle Medine döneminde, Mescid-i Nebevi'de kurulan ilim meclisleri ve izlenen yöntem ve tekniklerin analizi; İslam'da din eğitimi örnekliğinin son halkasından bugünün din eğitimcilerine önemli örnekler oluşturmaktadır.

Din öğretiminde öğrenmenin gerçekleşmesinde pek çok unsur önemli rol oynamaktadır. Bireyin ilk eğitimini aldığı aile kurumu başta olmak üzere, din eğitiminde program geliştirme ve bu süreci etkileyen tüm unsurlar bu öğrenmenin gerçekleşmesinde belirleyici rol oynar. Bu açıdan bakıldığında bireyin hem genel kişilik özelliklerinin şekillendiği, hem de din eğitimi ile ilgili ilk bilgilerinin şekillendiği yer olan ailenin din öğretiminden beklentilerinin belirlenmesi ve bu sonuçların din öğretiminde program geliştirme sürecinde kullanılması önemli bir ihtiyaçtır.¹⁸

Öğrenme ve öğretme sürecinde plan-program, aktif ve etkili bir öğrenmenin gerçekleşmesi için önemlidir. Öğretim sürecinde yapılacak

¹⁷ Abdurrahman, Dodurgalı, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İletişim Problemleri ve Bazı Teklifler”, *Orta Dereceli Okullarda Yürütülen Din Eğitim-Öğretiminin Problemleri*, İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı Yayınları, Kayseri 1998, s.14.

¹⁸ Fatih Çakmak, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Veli Beklentileri*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2013, s.25

etkinliklerin önceden planlanması ve bu plan çerçevesinde öğretimin yürütülmesi gerekir. Bir öğretim programında dört temel unsur vardır. Bunlar; hedefler, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirmedir. Hedefleri belirlemede dikkat edilecek hususlar, hedeflerin aşamalı sınıflandırılması, hedeflerin özellikleri, içerik belirleme ölçütleri, öğrenme-öğretme yaşantıları sürecinde kullanılan yöntem, teknik, araç, gereç ve değerlendirme sürecinin nasıl olması gerektiği gibi program geliştirme sürecini ifade eden işleyiş, konu alanının kendine has özellikleriyle din öğretimi program geliştirme süreci için de geçerlidir.

İnsanın yaşam alanı düşünüldüğünde bir kavramlar dünyasının varlığı söz konusudur. İnsanın gelişimsel özellikleri çerçevesinde bu kavramlar dünyasını anlamlandırma çabası insan olmanın zorunlu bir sonucudur. Bu anlamlandırma yada öğrenme, özellikle kavram öğrenme söz konusu olduğunda her zaman sistematik/formel bir öğrenmeden söz etmek çok mümkün değildir. Özellikle din öğretimine ait kavramlar söz konusu olduğunda da durum aynıdır. Birey, bir din eğitimcisi ile bir okul ortamında karşılaşmadan önce dine ait kavramlar hakkında bilgi/kanaat geliştirmesini sağlayacak bir informel öğrenmeyi sağlayacak bir yaşantıyı mutlaka bazen ailede, bazen de onun yaşam alanında olan çevrede mutlaka yaşayacaktır. Bireyin yaşam alanındaki çevrede onu uyaran uyarıcıların fazlalığı ve çeşitliliği ya da ailenin bireyin gelişimine katkı sağlama amaçlı yönlendirmeleri ve bu konudaki arzu ve istekleri düşünüldüğünde sistematik olmayan öğrenmeleri engellemenin zorluğu ya da imkânsızlığı ortadadır. Bu noktada genel eğitimde özellikle din eğitiminde, bu şekilde gerçekleşen öğrenmelerin ya da kavram öğrenmelerinin gerek nitelik açısından gerekse okulda din öğretiminin ya da genel anlamda din eğitiminin amaçlarının gerçekleşmesi ya da amaçlarına uygunluğu açısından değerlendirildiğinde istendik ve kasıtlı davranış değişikliği şeklinde ifade ettiğimiz amaçla örtüşmeyebileceği bir gerçektir. Bu sorun, özellikle bilgi sahibi olmadan fikir/kanaat sahibi olmayı alışkanlık haline getirmiş günümüz Müslüman toplumlarının önemli bir çoğunluğu için düşünüldüğünde daha da önemli bir problem olmaktadır. Halbuki; din eğitimi, “bireyin dini davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme

denemeleri süreci¹⁹ olarak tanımladığımızda, bu tanımlamaya göre din eğitimi programını, bireyin dini davranışlarında istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecinde gerekli ve geçerli olan öğrenme yaşantıları düzeneği²⁰ olarak ifade ettiğimizde; öğrenmelerin ve kavram öğreniminin sistematik/formel olması gereken yapısını belirlemiş olmaktadır.

Okullar planlı, programlı ve amaçlı bir eğitim-öğretim etkinliklerinin gerçekleştiği; bireyin/öğrencinin istendik ve kasıtlı olarak davranış değişikliği amacıyla planlı ve amaçlı bir öğrenme sürecine girdikleri yerdir. Okulda din öğretiminin yeri ve bu öğretimin nasıl olması gerektiği ile ilgili tarihsel arka plana bakıldığında, Türkiye çok geniş bir tecrübeyi yaşayarak test etmiştir. Bu süreçte, din derslerinin örgün eğitimde yer almadığı, programda seçmeli olarak yer aldığı ve nihayetinde programda zorunlu olarak yer aldığı zaman dilimleri yaşanmış ve genelde “Niçin Din Dersi?” sorusu üzerine yoğunlaşan tartışmalar yapılmıştır.²¹ Halbuki; okulun genel eğitimdeki amacına erişmesinde bulunacağı katkı açısından okulda din derslerinin diğer derslerle birlikte bağımsız bir disiplin olarak bulunması gerekir²² ve niçin sorusu yerine “Nasıl bir din öğretimi olmalıdır?” sorusu üzerine yoğunlaşan tartışmalar yapılmalıdır. Bu şekilde ancak sistematik/formel bir öğrenmenin/kavram öğretiminin gerçekleşmesi ve istendik ve kasıtlı davranış değişikliğinin mümkün olabileceği gerçeği düşünülmelidir. Bu çerçevede sadece din öğretiminin varlığı değil, nitelikli bir din öğretimi olması gerektiği gerçeği ortadadır. Günümüz Müslüman toplumlarının içinde buldukları gerçekler, İslam’ın ve Kuran’ın özüne uygun olamayacak dini algılar ve bu algı üzerine inşa edilen yaşantıların vahiy-akıl-ilim süzgecinden geçirilmesinin zorunluluğu düşünüldüğünde nitelikli bir din öğretimi problemi daha da önem kazanmaktadır.

Okullarda yapılan kavram öğretiminin özellikleri şunlardır:

¹⁹ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2001, s.24.

²⁰ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s.116

²¹ Selçuk, Mualla & Tosun, Cemal, “Türkiye’de ve Almanya’da İslam Din Dersleri”, III. Din Şurası, Tebliğ ve Müzakereleri, Ed: Mehmet Bulut, Ankara: DİB Yayınları, 2005, s.418.

²² Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: AÜİF Yayınları, 1988, s. 67-68

-Okullarda çoğunlukla bireyin daha önce karşılaşmadığı yeni ve gerçek kavramlar öğretilmektedir.

-Okullarda öğrenilen kavramlar önceden öğrenilen kavramlara dayanır ve daha üst düzey kavramların öğretimi hedeflenir. Buna göre okullarda öğretilen kavramlar bir kavram ağı içerisinde öğretilmektedir.

-Okulda öğretilen kavramlar birbirleriyle ilişkilidir.

-Genelde zamandan kazanmak amacıyla, tanımdan örneğe doğru tümdengelim yöntemi izlenir.

-Kelimelerle kavramları eşleştirmede öğrenilen kavramların hafızada tutulması ve gerektiğinde tekrar hatırlanması gerekir. Eğer anlamlı öğrenmeler olmaz ise öğrenilenlerin kalıcılığı olmayacaktır.²³

Öğrenciler, öğrenim hayatları boyunca okulda pek çok kavram öğrenirler ve daha sonra bu kavramları hatırlamaları gerekir.²⁴ Bu durum, onların yaşamına anlam ve değer katar. Aynı zamanda, insanların psikolojik dünyalarında zenginleşme meydana getirir. Kavramların insan yaşamına katkıları üç yolla gerçekleşmektedir:

- 1- Öncelikle, öğrenme etkinliğindeki karmaşıklığı azaltırlar.
- 2- İnsanların diğerleriyle iletişim kurmalarında anlamlar sağlarlar.
- 3- İnsanların çevrelerini daha iyi anlamaları için yardımcı olurlar.²⁵

İman Kavramı ve Öğretimi

İlk dönemlerden itibaren iman kavramı ve bu kavram etrafında şekillenen meseleler, itikadi (iman kavramı üzerine yapılmış tartışmaları ayrıntılayan) mezhepler arasında tartışılan konuların başında gelmektedir. Genel anlamda bu konular; iman, tasdik, ikrar ve amel kavramları, imanın artma ve eksilmesi, imanda istisna, mukallidin imanı ve büyük günah işleyeninin durumu gibi konular etrafında yoğunlaşmaktadır. Biz

²³ Josep D. Novak, *Learning, Creating And Using Knowledge: Consept Maps as Facilitative Tools in Schools and Corporations*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1998, s.275-277.

²⁴ Soylu, Hüseyin, *Keşif Yoluyla Öğrenme Fen Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s.97.

²⁵ Kenneth D. Moore, *Classroom Teaching Skills*, Usa: Mc. Graw Hill Pres, 2001, s.106.

burada doğrudan iman kavramı üzerine çalışmadığımız için ve bizim konumuzun eksenini iman kavramı ve detaylı incelenmesi olmadığı için sadece iman kavramının sözlük ve ansiklopedik tanımı üzerinde duracağız. Ayrıca İslam’ın temel kaynağı olan Kuran ve temel kaynağımıza elçilik eden Peygamberimizin hadislerinden yola çıkılarak İslam dininde iman konusu kısmi bir çerçevede ele alınacaktır. Bu çerçevede iman kavramına ait kritik özellikler belirlenecektir. Ayrıca, iman kavramı ile doğrudan ilişkili kavramlara, iman kavramı ile ilişkisi bağlamında yer verilecektir.

Sözlükte “güvenmek, emin olmak, güven içinde bulunmak; inanılır, güvenilir olmak” anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen iman (faith, İbranice emunah) kelimesi, birine güvenmek, güven duygusu içinde birini, birinin sözünü doğrulamak, sözünün doğruluğunu onaylamak (tasdik) demektir. Esasen iman, Arapça’da, yukarıdaki söz konusu anlamları da içererek bir şekilde tam bir güven duygusu içinde birinin sözünün doğruluğunu onaylamak (tasdik) ve ona inanmaktır. Arap dilbilim uzmanlarının üzerinde ittifak ettiği anlama göre de iman, tasdik, yani, doğrulamak, bir sözün doğruluğunu onaylamaktır.²⁶

İman bir başka anlamında; bir kişiyi söylediği sözde onaylamak, doğrulamak, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, güven vermek, güvenlikte olmak, şüpheye yer vermeyecek şekilde içten ve yürekten inanmak anlamlarına gelir.²⁷

İslami literatürde iman, tasdik etmenin yani doğrulamanın, onaylamanın karşılığıdır. İmanın ve dolayısıyla onunla aynı anlamı taşıyan tasdik zıddı ise, yalanlama ve inkâr anlamına gelen küfürdür. Haliyle küfür, doğru olanı inkâr anlamına geldiği gibi; bir bakıma nankörlük ifadesi olarak doğru bir şeyin yalanlanması anlamı da taşımaktadır.²⁸

İman; birçok kişinin zannettiği gibi akıl, düşünce, bilgi temeli olmayan salt Allah’ın hidayetiyle gerçekleşen bir şey değildir. Bilakis o,

²⁶ Muammer Esen, “İman Kavramı Üzerine”, AÜİF Dergisi, Cilt: 49, sayı: 1, Ankara; 2008, s.79.

²⁷ Mehmet Baktır, “İmanın Temellendirilmesi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, 2002, s.127

²⁸ Esen, “İman Kavramı Üzerine”, s.92.

insan kalbinin hür iradesiyle gerçekleşir. Bir haberin ya da dogmanın sorgusuz, sualsiz körü körüne kabul edilmesi demek değildir; zihnin ve iradenin canlı bir başarısıdır. Salt keşif ve ilhamla gerçekleşen gizli/saklı bir teslimiyet değil; inanılacak şeyin muhtevasının saf bir niyet, zihni bir burhan ve vicdanî bir deneyimle bilinçli olarak kabul edilmesidir.²⁹

Kuran'ın inananlardan beklediği iman; insanın bir bütün olarak varoluşunu hissettiği kalpte gerçekleşen, bireyin tüm benliğini saran, kendisine, insanlığa ve Tanrı'ya karşı ahlaki sorumluluklarını ifade eden bilinçli bir eylemdir.³⁰

Kur'an-ı Kerim'de "iman" kavramı 800'den fazla yerde geçer. İman etmeyi ve inananları nitelemek için "doğru söylemek" anlamındaki "sıdk" kökünün; ayrıca kalbin iman sayesinde huzura kavuşmasını ifade etmek için "şüpheden uzak olarak bilmek" anlamında yakın (yakîn) kökünün türevleri³¹ ve huzur bulmak, güven duymak" anlamındaki "itmi'nân" kavramı kullanılır.³²

Kur'an-ı Kerim insanları fiziksel özellikleri yönünden değil, inanç açısından ayırmakta ve onları zihin yapısına göre gruplayarak; iman edenler, kâfir olanlar, bir de ikisi arasındaki münafıklar şeklinde belirlemektedir.³³ Aslında insanların arasında yaratılış ve varlıksal açıdan bir fark olmamasına ve insan haklarını kullanmaları yönünden eşit olmalarına rağmen; Kuran'ın inanç açısından sınıflamasına göre iki tip insan vardır: Bunlar, mü'minler ve kâfirler. Bu iki sınıfın dışında iman yönünden, inanç yönünden insanları değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Bu iki sınıf da kendi aralarında sınıflara ayrılabilir, ama kâfir dendiğinde bunlar; zalim, müşrik, münafık, haddi aşan, ateist olan, vb. şekilde derecelendirilebilir. İman eden dendiğinde de; Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği gibi, "önde gidenler "es-sabikune's-sabikun",³⁴ Allah emri ve

²⁹ İlhami Güler, Sabit Din Dinamik Şeriat, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000, s.53.

³⁰ Mahmut Ay, "Kelam'da Akıl-İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 52, sayı: 1, Ankara, 2011, s.65.

³¹ Bakara: 2/4; Mâide: 5/50

³² Bakara: 2/260; Ra'd: 13/28.

³³ Bakara: 2/ 2-23

³⁴ Vâkıa: 56/10

ilahi mesajı her şeyin üstünde tutanlar “muttaki”,³⁵ bunu ikinci plana itenler, tercihlerinde devamlı kendi menfaatini ön planda tutanlar vardır. Bu tip insanlar da kendi aralarında sınıflandırılabilirler. İman edenler arasında da bu şekilde nitelik farklılıkları vardır. Ama Kuran’da inanç yönünden esas olan iki tip insanın olmasıdır ve Kuran bu tip insanların iyi ve kötü taraflarını açıklamıştır. Zaten Kuran-ı Kerim, bu iki yolun açıklamasıdır ve merkezi de insandır.³⁶

Kuran-ı Kerim gerçekten iman eden ve bunun gereklerini hakkıyla yerine getiren insanların özelliklerini şu şekilde ifade eder: Onlar; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve gayba iman eden, hidayet üzere olan, namazlarını kılan, zekatlarını veren, malından Allah yolunda harcayan, fakirlere, yetimlere, yoksullara, yakın akrabaya yardım eden, sözleşmelerini yerine getiren, sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreden, özü ve sözü, fiil ve davranışları ile dosdoğru olan³⁷, insanlara iyilik yapan, darlıkta ve bollukta Allah için harcayan, öfkelerine sahip çıkan, insanları bağışlayan, kötülük yaptıkları veya nefislerine zulmettikleri zaman hemen Allah'ı hatırlayıp günahlarının bağışlanmasını dileyen, bile bile yaptığı kötülüklerde ısrar etmeyen³⁸, malı ve canı ile Allah yolunda mücadele eden, çalışan³⁹, Allah'tan ve kıyamet gününden korkan⁴⁰, her işini iyi ve sağlam yapan, güzel ameller işleyen, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet eden⁴¹, sâlih ameller işleyen⁴² kimselerdir.

İman kavramını ele alırken onunla ilişkisi bağlamında ele alınması gereken bazı kavramlar vardır. Bunlar: İman-akıl ilişkisi; İman-bilgi ilişkisi; iman-amel ilişkisidir.

İman-Akıl İlişkisi

‘Akl’ sözlükte, mastar olarak; engellemek, alıkoymak, bağlamak gibi anlamlara gelmektedir. ‘Akl’ isim olarak; akıl, idrak, diyet, muhakeme

³⁵ Sâd: 38/49; Zümer: 39/33.

³⁶ Vâkıa: 56/8-40; 41-57.

³⁷ Bakara: 2/3-5, 14, 177.

³⁸ Âl-i İmrân: 3/134, 135.

³⁹ Tevbe: 9/44.

⁴⁰ Zâriyat: 51/17-18

⁴¹ Zümer: 39/32-33; Zâriyât 51/15-16.

⁴² Meryem 19/60-63; Kalem: 68/34-35.

yeteneği, kavrayış, zekâ demektir. Fakat kelime, daha sonraları anlamı genişleyerek, maddeden soyutlanmış bir cevher olarak anlama ve bilme yeteneği, iyi ve kötüyü ayıran güç; insanın, kendisiyle diğer canlılardan ayrıldığı bir nitelik ve zekâ gibi daha geniş anlamları da içeren bir kavram olarak kullanılagelmiştir.⁴³

Akıl, bilgi elde etmeye yarayan güç, bu güç aracılığı ile elde edilen bilgidir. Bu bir manada; aklın sahip olduğu yeti ile düşünme, kavrama, anlama ve bilgiye ulaşma yeteneğidir. Terim anlamından hareketle akıl; ilimle insanı koruyan, kale içerisine alan, insanı mahveden yollara sürüklemeyen bir ruhî kuvvettir.

Kur'an-ı Kerim'e göre insanı insan yapan, onun her türlü eylemlerine anlam kazandıran, Allah'ın emirleri karşısında sorumluluk sahibi olmasını sağlayan akıldır. Aklı genellikle fiil halinde kullanan Kur'an ayetleri insan olarak sahip olduğumuz kabiliyetin farkında olmayı, aklı kullanmayı ve doğru düşünmeyi emretmekte ve bunların önemine dikkat çekmektedirler.⁴⁴

Kur'an, akıl sözcüğünü doğrudan bir isim olarak kullanmaz; onun yerine Kuran, fonksiyonları ve eylemleri düşünüldüğünde neredeyse akıl ile aynı anlama gelen kalp sözcüğünü kullanır. Nitekim Kur'an'ın; “Onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar”⁴⁵; “Yeryüzünde dolaşmazlar mı ki düşünecek kalpleri olsun!”⁴⁶; anlamlarına sahip ve yakın anlamlı ayetlerinden de anlaşılacağı üzere, kalbi, akıl yerine kullanmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın akıl yerine kullandığı kalp, aklın eylemleri olan anlamayı, düşünmeyi gerçekleştiren bir merkez olmaktadır.

Kur'an'da, isim olarak “akıl” sözcüğü geçmemekle birlikte, onunla neredeyse aynı anlamı içeren lübb ya da çoğulu elbâb,⁴⁷ hilm ya da çoğul şekliyle ahlâm,⁴⁸ hicr,⁴⁹ nühâ⁵⁰, ve fuâd⁵¹ kavramları bir bakıma aklın

⁴³ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, Neşreden: Ali Şîri, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, IX/326-332, Beyrut, 1992, s.326-332.

⁴⁴ Recep Ardoğan, “Kelamcılara Göre Allah'a İmanda Akıl Yürütmenin Değeri”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VIII/1, SIVAS, 2004, s.137.

⁴⁵ A'râf, 7/179.

⁴⁶ Hacc, 22/46.

⁴⁷ Bakara, 2/179, 197, 269; Âli İmrân, 3/8, 190; Mâide, 5/100; Yûsuf, 12/111; Ra'd, 13/19; İbrahim, 14/52; Sâd, 38/29, 43; Zümer, 39/9, 18; Gâfir, 40/54; Talak, 65/10.

⁴⁸ Tûr, 52/32.

yerine kullanılmaktadırlar. Lübb, bir şeyin özü demektir. İnsanın özünü oluşturduğu için akla da “lübb” denmiştir. Dolayısıyla lübb, duyulara sığınmaksızın her türlü şüpheden arınmış ve hakikatleri değerlendirmede olgunlaşan akıl demektir. Hilm (çoğulu: ahlâm), Kur’an’da sadece bir yerde akıl anlamında; Kur’an’da değişik anlamlarda kullanılan hicr sözcüğü yine sadece bir ayette akıl anlamında; aynı şekilde nühâ sözcüğü de Kur’an’da sadece iki ayette geçmekte olup, o da bu iki ayette yine akıl anlamında kullanılmıştır.⁵²

Kur’an, "a-k-l" maddesini sürekli olarak, bir şekilde fiil haliyle kullanmıştır. Kur’an’da "akletme" fiilinin kullanıldığı toplam âyet sayısı 49 kadardır. Bu âyetlerden 27 kadarı Mekke’de; 22 kadarı Medine’de indirilmiştir. Bu âyetlerin Mekkilik ya da Medenilik açısından hemen hemen yarı yarıya oluşu, yani yarısının İslam’a davet edilen inkârcı Mekke toplumuna, diğer yarısının da inançlı ama bireysel ve toplumsal imarı devam eden Medine toplumuna hitap ediyor olması, akli kullanmaya davet açısından her iki toplumu eşit tutması demektir. Bu da akletmenin sadece inkârdan imana geçiş boyutunda değil, aynı zamanda inanan insanlar için de ne denli önemli olduğunu ortaya koymada dikkate şayandır.

Kur’an’ın a-k-l maddesini bir isim olarak değil de bir fiil olarak kullanması, aklın sadece varlığına değil onun faaliyette olmasına ve kullanılmasına verdiği önemi göstermektedir. Yüce Yaratıcı ilahi kelamı olan Kur’an’ın iman maddesi ile ilgili genel yaklaşımında, yarattıklarından pek çoğuna üstün kıldığı insanın bu üstünlük nedeninin sahip olduğu salt akıl gücünü değil, onu kullanma, onunla (akıl ile) yeryüzündeki halifelik görevini hakkıyla icra etme misyonunu vurgulamıştır. *“Gece ile gündüzün değişmesinde ve Allah’ın gökten bir rızık sebebi olan yağmuru indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde*

⁴⁹ Fecr, 89/5.

⁵⁰ Tâhâ, 20/54.

⁵¹ İsrâ, 17/36; Necm, 53/11.

⁵² Muammer Esen, “Kuran’da Akıl-İman İlişkisi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52, Sayı:2 Ankara; 2011, s.88.

ve rüzgârları yönlendirmesinde aklını kullanan bir topluluk için nice deliller vardır⁵³

Kur'an akletme eylemini de bilgiye sahip olma, onu kullanma şartına bağlamıştır. *"Ey ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin tartışırsınız? Halbuki Tevrat ve İncil kesinlikle ondan sonra indi. Siz hiç düşünmez misiniz? İşte siz böyle kişilersiniz! Çünkü az bir miktar bilginiz olan şey hakkında münakaşa ettiniz. Hal böyle iken hiç bilginiz olmayan bir hususta niçin tartışırsınız? Oysaki Allah her şeyi bilir, siz ise bilmezsiniz."*⁵⁴ Bu âyetlerde bilgi 'ilim' akledebilme için bir neden olarak görülüyor. Çünkü bilgi noksanlığı, o konuda tartışmanın en azından yapılmasını gerektiriyor. Sahip olunan bilginin de nitelikli olması, yani kesin-doğru olması gerektiği de ayrıca vurgulanırken, insandan hakkında kesin-doğru bilgiye sahip olmadığı konuda bilgisizce tartışmaya değerlendirmeye girmesini istememektedir. *"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönlün hepsi bundan sorumlu tutulacaktır."*⁵⁵

İman-Bilgi İlişkisi

İman, tasdik etmek; "tasdik" de bir bilgiyi doğrulamak olduğuna göre; bilgi, tasdikten önce gelir. Dolayısıyla imanı, sağlam bir bilgi zemini üzerine inşa etmek esastır. Bununla birlikte, tek başına bir bilgi de insanı mutlak bir imana ulaştırmayabilir. Dolayısıyla bilginin gerçek manada imana dönüşebilmesi için, kalbin ve duyguların da devreye girmesi, aklın kabul ettiğini, kalbin de benimseyip içtenlikle tasdik etmesi gerekir. İman için akla dayalı bilgi çok önemli olmakla birlikte, bu, tek başına yeterli değildir. O bilgiyi tasdike dönüştürmek gerekmektedir. Tasdik ise bir tercih meselesidir. Haliyle tasdik, bilgiye göre daha özel bir mahiyet arz eder. Her tasdik elbette bir bilginin sonucudur; ama her bilgi, zorunlu olarak tasdiki, yani imanı doğurmayabilir. Çünkü ifade edildiği gibi, iman, yani tasdik bir tercih sorunudur. Neticede

⁵³ Casiyeh: 45/5.

⁵⁴ Âl-i imrân: 3/65-66.

⁵⁵ İsrâ: 17/36.

imanın, hem akıl hem de bilgi ile doğrudan sıkı bir ilişkisi vardır. Akıl bilgiyi doğurur; bilgi ise insanı tasdike sevk eden en önemli unsurdur.⁵⁶

İman kavramında üç temel boyut vardır: Bunlardan birincisi bilgi ya da bilmektir. İkincisi irade etmek, yani isteyerek onaylamaktır. Üçüncüsü de yaşamaktır. İnanmanın gerçekleşebilmesi, öncelikle inanılacak şeylerin mahiyetlerinin bilinmesine bağlıdır. İnanabilmek için bilmek ve tanımak şarttır. Çünkü bilinmeyen, tanınmayan şeylerin irade ederek onaylanması mümkün değildir. Tıpkı bilgi için hayatın şart olması gibi, inanmak için de bilmek gereklidir.⁵⁷

*“İnananlar ancak o kimselerdir ki, her ne zaman Allah’tan söz edilse kalpleri korkuyla titrer ve kendilerine her ne zaman O’nun âyetleri ulaştırılırsa inançları güçlenir ve Rablerine güven beslerler.”*⁵⁸ Ayette; zihinsel ve duygusal veriler amelden önce zikredilmiş, iman sahibini kâmil manada Allah’a ulaştıran ameli tetikleyici rol bilgiye verilmiştir.

Bu manada bilgi, imanın dayanağı ve temelidir. İmanı bilgiden yoksun düşünebilmek imanın doğasına aykırıdır. İman için bilgi gerekli ve yeterli delil olmasaydı, Allah insanı kendisini tanımaları ve eşya hakkında bilgi sahibi olmak için bilgi elde etme aracı olarak “aklı” yaratıp bu vasıfla insanı diğer tüm varlıklardan ayırmazdı.

İman-Amel İlişkisi

İmanın etkileşimde olduğu kavramlardan bir diğeri de amel kavramıdır. Bu konuda da İslam âlimleri çok önemli ve uzun süreli itikat mezheplerinin ayrışmalarına yol açan tartışmalar yapmışlardır. Yine biz çizdiğimiz alan çerçevesinde konuya yaklaşıcağız.

İman, daha çok içteki /kalpteki bir olguyu, amel ise daha çok dıştaki bir olguyu, yani insanın görünür davranışlarını ifade eden kavramlar olduğuna göre, iman ile amel arasında da oldukça sıkı bir ilişkinin olması kaçınılmazdır. Bu bağlamda Kuran’da sürekli birlikte zikredilen

⁵⁶ Muammer Esen, İman, İmanla İlgili Kavramlar ve Temel İnanç Esasları, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2006, s.13-15

⁵⁷ Güler, İlhami, İman ve İnkârın Ahlaki ve Bilişsel (Kognitif) Temelleri, İslamiyat Dergisi, S.1, Ankara, 1998, s.9.

⁵⁸ Enfal: 8/2.

“İman edenler ve salih amel işleyenler” ifadesinin anlamı da iman kavramı ile amel arasındaki zorunlu ilişkiyi göstermektedir.

“İnsanlar, denenmeden, “İman ettik” demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar? Ve andolsun ki Biz, onlardan öncekileri de saflaştırılmaları için ateşlere/ sıkıntılara sokmuştuk. Artık elbette Allah, doğru kimseleri bildirecektir ve elbette yalancıları da kesinlikle bildirecektir.”⁵⁹

“Hoş kelimeler yalnızca O’na yükselir. Ve düzgün iş onu yükseltir. Kötülüklerin plânlarını yapan şu kişiler; onlar şiddetli azap kendileri için olanlardır. Onların plânları ise; o, darmadağın olur”⁶⁰ Ayetteki “düzgün amel onu yükseltir” ifadesi, Kuran’da pek çok yerde geçen iman eden ve sâlih amel işleyenler nitelemesinin bir başka ifadesidir. Bu ifade, kuru kuru “ben inandım” demenin yetersizliğini, imanın mutlaka davranış olarak yansımaları gerektiğini belirtmektedir. Nitekim Kur’an imana dayalı olmayan davranışın kabul görmeyeceğine dair pek çok ayet bildirmiştir. Anlaşılması gereken şudur ki, iman mutlaka davranışa yansımaları, güzel davranışlar şeklinde kendini kişinin yaşantısında açıkça göstermelidir.

Amel, bilerek, isteyerek tasdik edilen imanın pratiğe geçirilerek gerçekleşmesi aracıdır. Zira davranışa dönüşmeyen imanın kalpteki varlığı ve devamlılığı ne kadar düşünülebilir. Bu noktada mevcut Müslüman toplumlarda inandık diyen bir kısım Müslümanın Rabbimizin yapmanın dediği ne kadar iş varsa yapıyor olmalarını, hatta bir kısmını haşa Allah adına yaptıklarını söylemelerini burada zikretmek gerekmektedir. Asırlardan beri tartışılan, hatta insanların kendisi gibi düşünmeyenleri inkarla bile suçlayabildiği düşünce tarihimizdeki tartışmalar bir tarafa, Müslüman olmanın bilerek, anlayarak, kavrayarak iman etmek ve iman ettiğin gibi de yaşamak olması gereken temel prensibi ki Allah Kur’an’da *“Erkek yahut kadın, her kim inanmış olarak hayra ve barışa yönelik bir iş yaparsa, onu tertemiz bir hayatla yaşatırız. Ve böylelerinin ücretlerini, işleyip ürettiklerinin en güzelleriyle karşılıyoruz”⁶¹* buyruğunu hem kabul ettiğini söylemek hem de yok saymak iman kavramına ve anlamına

⁵⁹ Ankebut: 29/ 2, 3.

⁶⁰ Fatır: 35/ 10.

⁶¹ Nahl: 16/97.

uygun düşmemektedir. Günümüz İslam coğrafyasında yaşanan istenmeyen olayların görünürde din kaynaklı nedenlerle yaşandığı algısı düşünüldüğünde -ki tarihte yaşanmış, bugün yaşanan ve gelecekte yaşanacak tüm olaylarda olacağı gibi tüm yaşananlarda temel faktör insandır- iman kavramı ile amel etkileşiminin önemi ortadadır.

İnsanın sorumluluk nedeni olan akıl ve duygu varlığı olması sonucu kalpte bulunan bilgi ve tasdik, bireyin yaşam boyu davranışlarında sergilemesi gereken “İman ve İslam” dairesi içerisinde eylemini gerektirir.⁶² Ona göre iman güçlü olunca unsurları arasında karşılıklı tutkunluk ve bağımlılık bulunur; zayıf imanın unsurları arasında bu sıkı bağımlılık görülmez. Yani kalpteki inanç, marifet, Allah ve peygamber sevgisi güçlü olunca bu durum kendiliğinden Allah düşmanlarından nefret etmeyi gerektirir.⁶³ *“Eğer onlar Allah’a, Peygamber’e ve O’na indirilen gerçeklere inansalardı, o inkârcıları dost edinmezlerdi”*⁶⁴

Kavram Öğretimi Stratejilerine Göre “İman Kavramının” Öğretimi

Strateji dersin hedeflerine ulaşılmasını sağlayan oldukça genel bir yaklaşımdır. Bu anlamda strateji ilgili seçimini, konunun kendi içerisinde analizini ve sentezlenmesini ve konunun öğretiminde psikolojik temele göre hangi öğrenme modelinin uygulanacağını belirlenmesini kapsar. Belirli ölçüde strateji sınıf içi öğretim etkinliklerinin belirlenmesinden değerlendirilmesine kadar dersle ilgili öğretim sürecine yön verir. Bu çerçevede öğretim stratejisi, bir dersin hedeflerine ulaşmayı sağlayan yöntem, teknik ve araç gereçlerin belirlenmesine yön veren genel bir yaklaşımdır diyebiliriz.

Başlıca öğretim stratejileri; sunuş (alış) yoluyla öğretim; buluş (keşfetme) yoluyla öğretim ve araştırma-inceleme yoluyla öğretimdir.

Sunuş yoluyla öğretme; öğretmen öğrenci arasında yoğun bir etkileşimin yaşandığı, öğretmenin öğrencilerin aktif katılımını sağlamaya

⁶² İbn Teymiye, İman Üzerine, Çeviren: Salih Uçan, İstanbul: Pınar Yayınları, 1994, s.119.

⁶³ İbn Teymiye, İman Üzerine, s.111-112.

⁶⁴ Maide 5/81.

çalıştığı bir stratejidir. Başlangıç sunuşlarını öğretmen yapmakla birlikte, hemen arkasında öğrencilerin fikirlerini, örneklerini ve tepkilerini almalı, bu durum ders boyunca devam etmelidir.

Sunuş yoluyla öğretmede; bol örnek vermek gerekir. Genelde strateji sözel öğrenme ağırlıklı olmakla birlikte örnekler, resimler, şemalar gibi görsel ve diğer uyarıcıları da kapsar. Özellikle soyut kavramları anlamlı hale getirmek için görsel ve diğer duyu organlarına hitap eden uyarıcılar kullanılmak suretiyle sunuş canlı ve etkili kılınmaya çalışılır. Sunuş yoluyla öğretmede; daha genel ve kapsamlı kavramlar önce, bu kavramın kapsamında yer alan daha özel ve dar kavramlar sonra sunularak genelden özele hiyerarşik bir sıra izlenir.

Öğretim belli bir sistem içerisinde adım adım ilerler. Her öğrenme basamağında sahip olunan bilgiler ile yeni öğrenilenler arasında yatay ve dikey ilişkiler kurulur. Böylece öğrencinin anlamlı ve kalıcı öğrenmesi sağlanır.

Buluş yoluyla öğretme; öğrenci etkinliğine dayalı bir öğretme yaklaşımıdır. Öğrenciyi öğrenmeye güdülemede etkili olan bu yaklaşımda öğretmen, öğrencilere ipuçları vererek onları yönlendirerek sonuca ulaşmalarını sağlar. Etkinlik sonunda öğrenci genellemeleri kendisi yapar.

Öğrencilere öğrenmeyi öğretmede etkilidir. Öğrenenlerde sorun çözme becerisini geliştirir. Süreçte öğrenci etkindir. Öğrenci etkinliğine dayalı olması nedeniyle kalıcı öğrenmeler gerçekleşir. Sınıf içi etkileşimi arttırmada etkilidir. Bilişsel alanın üst düzey hedef davranışlarının kazanılmasında etkilidir. Buluş yoluyla öğretme, özellikle matematik, fen bilimleri ve dil öğretiminde etkili olarak kullanılabilir bir stratejidir. Buluş yoluyla öğrenmenin en önemli üstünlüğü öğrencinin merak güdüsünü uyandırması ve güdülenmişlik düzeyini cevapları buluncaya kadar, çalışmalarını sürdürebilmesidir. Bir diğer üstünlüğü de öğrencileri bağımsız olarak problem çözmeye yönlendirmesidir. Öğrenciler bilgiyi alıp özümlemekten çok, bilgiyi analiz etmeye uygulamaya, sentez yapmaya zorlanmaktadır.

Buluş yoluyla öğrenmede öğretmen, örnekleri sunar. Öğrenci konunun yapısını, fikirler arasındaki temel ilişkileri, ilkeleri, özellikleri keşfedinceye kadar örnekler üzerinde çalışır. Öğrenme esnek ve buluş yoluyla olmalıdır. Eğer öğrenci bir kavramı, ilkeyi bulmaya, problem çözmeye uğraşıyorsa, öğrenciye zaman verilerek ve gerektiğinde ipuçları sağlanarak öğrencinin problemi kendi kendine çözmesi sağlanmalıdır.⁶⁵

Burada sunuş stratejisi ve buluş stratejisi çerçevesinde “iman kavramının” öğretimine ilişkin örnek ders işlenişlerine yer verilecektir. Sunuş yoluyla öğretim, günümüzde okullarda sıklıkla kullanılan bir öğretim stratejisidir. Bu öğretim stratejisinin yaygın bir şekilde kullanılmasının birçok nedeni vardır. Yukarıda kısaca özelliklerini verdiğimiz bu stratejinin ifade ettiğimiz özellikleri pek çok avantajlı yönlerini ortaya koymaktadır. Buna rağmen sadece anlatım yöntemi olarak düşünülmesi yanlış kullanımına neden olmaktadır. Buluş stratejisi ise katılımı sağlar. Çünkü öğrenci merkezlidir. Bu nedenle özellikle başarısız öğrenciler ya da güdülenmeye ihtiyaç duyan öğrenciler için güdüleyici olabilir. Yukarıda bu stratejinin özelliklerine kısaca değinirken avantajlı yönlerini ifade etmeye çalışmıştık. Bu nedenlerle yani; sunuş stratejisinin çok yaygın kullanılması; buluş stratejisinin öğrenci başarısını artırması düşünülerek bu stratejilere uygun ders işlenişleri tercih edilmiştir.

Ders işlenişleri; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programındaki iman öğrenme alanına ait konulardan seçilmiştir.

Sunuş Stratejisi ile “İman” Kavramının Öğretimi

Örnek İşleniş:

A-BİÇİMSEL BÖLÜM

Dersin Adı: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

Sınıf: İlköğretim 5

Ünitenin Adı: Allah İnancı

⁶⁵ Özcan Demirel, Öğretim İlke ve Yöntemleri: Öğretme Sanatı (14. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık. 2008, s.139-145.

Konu: İnsan İnanan ve Akıllı Bir Varlıktır

Strateji / Yöntem / Teknikler: Sunuş stratejisi; soru-cevap, örnek olay

Kaynak Kitaplar: Kur'an'ı Kerim; DKAB Ders Kitabı.

Araç-Gereç: Bilgisayar; Projeksiyon; Power-point sunum.

Süre: 80 dk.

Ünitenin Örüntüsü

ALLAH İNANCI: 1. İnsan Akıllı ve İnanan Bir Varlıktır 2.Evrende Bir Düzen Vardır 3. Allah Vardır ve Birdir 4. Çalışırım, Allah'ın Yardımına Güvenirim ve Başarıyorum 5. İhlâs Suresi ve Anlamı

Ünitenin Kazanımları: Bu ünitenin sonunda öğrenciler;

1. İnsanın akıllı ve inanan bir varlık olduğunun farkında olur.
- 2.Evrendeki düzenden hareketle yaratıcının varlığını açıklar.
- 3.Allah'ın bizi ve her şeyi yarattığının farkında olur.
- 4.Allah'ın eşi ve benzeri olmadığını açıklar.
- 5.Allah'ın her şeyi işittiği, bildiği, gördüğü ve her şeye gücünün yettiğinin farkında olur.
- 6.Çalışmanın Allah tarafından karşılıksız bırakılmayacağı bilinci ile iyi işler yapmaya istekli olur.
- 7.İhlâs suresini ezbere okur ve anlamını bilir.

Hedef ve Davranışlar

I-Bilişsel alan:

1-Bilgi Basamağı:

Kavramlar Bilgisi

H-İman ile ilgili kavramların anlam bilgisi

D-İman ve ilişkili kavramların anlamlarını sınıfta geçtiği ve dinin temel kaynaklarına uygun olarak söyleme/yazma.

Olgular Bilgisi

H-İman kavramı ile ilgili belli başlı olguları bilme

D-İmanın insanın fitratına ait bir olgu olduğunu bilme.

İlkeler Bilgisi

H-İmanla ilgili ilkeler bilgisi

D-İnsanın akıllı bir varlık oluşu ile sorumlu oluşu arasındaki ilişkiyi bilme.

Genellemeler Bilgisi

H-İman kavramı ile ilgili belli başlı genellemeler bilgisi

D-İmanın dinin anahtar kavramı olduğu ve insandan temelde iman etmesinin istendiğini bilir.

Sınıflamalar Bilgisi

H-İmanla kavramı ile ilgili belli başlı sınıflamalar bilgisi.

D-İman kavramı ile ilişkide olduğu kavramlara ait genel ve kritik özellikleri sınıfsal durumlarına göre bilir.

2-Kavrama Basamağı:

Anlama

H-İman kavramının ne olduğunu ve kavramın ilişkiler ağını anlayabilme.

D-İman kavramını dinin temel kaynağında istendiği şekilde anlayabilme.

D-İman-akıl/iman-bilgi/iman-amel ilişkisini anlayabilme.

Yorumlama

H-İman kavramı ile ilgili belli başlı ilkeleri açıklayabilme.

D-İnsanın neden inanması gerektiğini açıklayabilme.

D-İnanan insanın nasıl davranması gerektiğini açıklayabilme.

3-Uygulama Basamağı

H-İman kavramı ile ilgili temel ilkeleri kullanabilme.

D-İman kavramı ile ilgili ayet ve hadisleri söyleme/yazma.

D-İman kavramı ile ilgili temel ilkelerin insanın doğasına ait özelliklerle ilişkisini söyleme/yazma.

D-İman kavramına sahip insanın yaşamsal özelliklerini söyleme yazma.

II-Duyuşsal Alan

1-Alma Basamağı

H-İman kavramının insanın doğasına ait bir gereksinim olduğunun farkında olma.

D-Doğasına uygun olarak ve İslam'ın temel kaynağında belirtildiği şekliyle iman etme ve gereklerini yerine getirme.

H-İman kavramının doğrudan ilişkide olduğu birincil kavramların farkında olma; bu ilişkininin mahiyetini kavrama

D-İman-akıl; iman-bilgi; iman-amel ilişkisine uygun bir dini tavır geliştirebilme.

2-Tepkide Bulunma

H-İman kavramının gerektirdiği bireysel ihtiyacın ve doğurduğu zorunlu sonuçlara karşı tepkide bulunma.

D-İnanma ihtiyacı ve inanmanın doğallığı ile ilgili önerileri dinleme.

D-İnanmanın gereklerini yaşamada gönüllü olma.

H-Dosdoğru inanmaktan ve inanmanın gereklerini yaşayarak hayata geçirmekten zevk alma.

D-İmanını İslam’ın temel kaynağına uygun olarak yaşamaktan mutluluk duyma.

D-İmanını akılla açıklayabilme.

D-İmanını bilgi temeliyle ilişkilendirebilme.

3-Değer Verme Basamağı

H-Doğru iman sahibi olmanın önemini takdir etme.

D-İmanını İslam’ın temel kaynağı çerçevesinde dosdoğru şekillendirebilme.

D-İmanı akıl-vahiy ilişkisi çerçevesinde dosdoğru şekillendirebilme.

D-İmanını bilgi-davranış ilişkisi çerçevesinde dosdoğru şekillendirebilme.

B-GİRİŞ

1-Dikkat Çekme:

Öğretmen ilk olarak “Çocuklar sözlükten imanın ya da inancın ne demek olduğunu bulmanızı istiyorum” der. Sonra: “Günlük kullanımlarımızda iman ya da inanç kavramlarını nasıl kullandığımıza dair örnekler istiyorum” der. Bu kullanımlara ait anahtar kavramları tahtaya yazar.

2-Güdüleme:

Öğretmen: “Çocuklar bu dersin sonunda dosdoğru inanmanın ne olduğunu ve dosdoğru inanan insanın özelliklerinin neler olduğunu öğreneceksiniz” der.

3-Hedeften Haberdar Etme:

“Çocuklar bugün İslam dininin temeli olan, Rabbimizin tüm insanlardan yaratılmışlıklarına karşılık olarak istediği iman kavramının İslam’ın temel kaynağına uygun olarak ne olduğunu, hangi temel kavramlarla ilişkisinin olduğunu ve dosdoğru inanan insanın sahip olması gereken özellikleri ortaya koymaya çalışacağız.”

C-GELİŞME

Öğretmen, “Çocuklar Kuran’da Rabbimizin bizlere nasıl seslendiğini biliyor muyuz? diye sorar. Öğrencilerin cevaplarını alır. Sonra projeksiyondan yansıttığı bazı ayeti kerimeler örneğinde Ey İnsanlar! ve Ey İnananlar! Seslenişlerini vurgular.

İman kavramı çerçevesinde Yaratan-yaratılan ilişkisine vurgu yapmak için evren ve özellikle insanın varoluşu ile ilgili ayetleri öğretmen, yansidan yansıtarak öğrencinin düşünmesini sağlar. “*Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta (anne rahmi) nutfe hâline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı bir parçacık et hâline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratışla insan hâline getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.*”⁶⁶

Öğretmen “öğrencilerden dünyaya gelişlerinde anne-babalarının olma zorunluluğu üzerine fikir alış-verişinde bulunur. “Çocuklar annelerimiz olmasa biz olur muyduk?” “Anne-babalarımızı ne kadar çok seviyoruz?” “Onları üzme ister miyiz”, “Annemiz en çok ne zaman üzülür” gibi sorularla çocukları konuşturmaya ve yorum yaptırmaya çalışır. Bu sorular ile öğretmen Anne-baba ile Yaratan arasındaki doğrusal ilişki yönünü çocuğa kavratmaya çalışır. Bu ilişkinin kavranması öğrencinin Allah kavramının zor olan soyut yönünü somutlaştırarak kavramasını sağlaması ve bir Yaratıcının olması gerektiğini anlaması açısından önemlidir.

ARA ÖZET: Evet çocuklar nasıl ki bizim dünyaya gelmemizi sağlayan anne-babalarımız olmazsa bizim olamayacağımız gibi, insanı var eden Yaratıcımız olmazsa insanlar da olamazdı.

ARA GEÇİŞ: Öğretmen, “Evet çocuklar şimdi İman kavramının tanımını ve ilişkide olduğu kavramları öğrenmeye geçebiliriz” der ve yansidan; iman kavramının tanımını yansıtır. Bu tanımda öğretmen; iman kavramını; “insanın sahip olduğu varlık özelliklerine uygun olarak Ya-

---

⁶⁶ Mu'minun: 23/12-14.

raticıyı bilmesi, tanıması, kabul etmesi ve O’nun nizamını -kendi özelliklerine uygun olarak- kabul etmesi vurgusu ile tanımlar.

İman kavramının tanımıyla birlikte; iman kavramının semantik ve lengüistik açıdan değerlendirilmesinde önemli olan kavramlar, iman kavramı ile olan ilişkisel yönleri ile beraber tanımlanır. Bu kavramlar; iman kavramının anlamı ile doğrusal ya da paralel ilişkide olan; emniyet ve tasdik; himaye ve güven, kabullenmek, benimsemek, itaat, doğrulamak, huzur, değer vs. kavramları ve anlamları ile iman kavramı ile zıt anlam ilişkisine sahip olan; güvensizlik, emniyetsizlik, kabullenmemek, doğrulamamak, küfür, yalanlama, isyan vs. kavramları ve anlamlarının verilmesi şeklinde olabilir.

Öğretmen, bu kavramsal çerçeveyi belirledikten sonra bu kavramları bir kavram haritası kullanarak öğrencinin kavramlar arasındaki ilişkiyi net olarak görmesini sağlayabilir.

Öğretmen yukarıda öğrenciyi kazandırmaya çalıştığı kavramlar ve anlamları ile ilgili Kuran ayetlerini yansıtarak öğrencilerin ayetler üzerine düşünmesini ve yorum yapmasını sağlar:

“Rablerinin âyetlerine inananlar; Rablerine ortak tanımayanlar; Ve Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yapanlar...”⁶⁷

Yukarıdaki ayet çerçevesinde öğrencilerin düşüncelerini onlara söz vererek alan öğretmen, ayet üzerinden bu düşüncelerine yön vermek amacıyla; konuyu Yaratan-yaratılan ilişkisi çerçevesinde yaratılmış insanın Rabbine karşılık vermesi; itaat, teslimiyet boyutlarıyla ele alır; buradan iman-bilgi ve iman-amel ilişkisine doğru yönlendirmek amacıyla bu çerçevede olan diğer Kur’an ayetlerinin yansılarına geçebilir.

“Gerçekten onlara, bilgiye göre açıkladığımız, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olan bir Kitap getirdik”⁶⁸

“İnsanlardan kimi de vardır ki ne bir bilgiye, ne bir delile, ne de aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışır”⁶⁹

⁶⁷ Mü’minun: 23/58-60.

⁶⁸ A’raf: 7/52.

“Onlar Allah’ı bırakıp da O’nun, haklarında hiçbir delil indirmedeği ve kendilerinde de bir bilgi bulunmayan şeylere taparlar. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.”⁷⁰

Öğretmen yansıttığı bu üç ayetin ortak noktasının ne olduğunu öğrenciye sorarak, öğrencilerden yorumda bulunmalarını ister. Sonra kendisi onlara bilginin, bilmenin, bilerek iman etmenin ne olduğunu, Kur’an’ın insanlardan bilerek iman etmelerini istediğini anlatır.

ARA ÖZET: Evet çocuklar imanın ne olduğunu öğrendik, (neydi iman diyerek tekrar tanıma gidilerek bir pekiştirme yapılabilir.) iman kavramının tanımından hareketle ilişkide olduğu temel kavramları ortaya koyduk ve iman kavramının doğru anlaşılması ve yaşanmasında önemli olan; iman-bilgi, iman-amel kavramları arasındaki ilişkiyi Kuran ayetleri çerçevesinde ortaya koymaya çalıştık.

SONUÇ

Tekrar Güdüleme: İman bilerek onaylamak ve doğru bildiğin gibi yaşamaktır. İslam insanlardan bilerek iman etmelerini ve insanların bunu davranışlarında yaşayarak göstermelerini istemiştir.

Kapanış: Öğretmen, “Evet çocuklar yukarıda ifade ettiğimiz iman anlayışı çerçevesinde hayatımız boyunca böyle bir iman algısı geliştirmemiz ve sorumluluklarımızı bu algı çerçevesinde gerçekleştirmemiz çok önemlidir, sizlerin de bu algıyı İslam’a ve Kuran’a uygun olarak kazanmanızı istiyorum” der. Öğrencilere bir sonraki ders için, “İman kavramının tanımı ve iman kavramıyla ilişkisi açısından bilerek iman etmenin önemini açıklayan bir kompozisyon yazacaksınız. Bunu yaparken sizden bu derste öğrendiğimiz ayetleri ve yorumlarını okumanızı ve bu çerçevede bir ödev hazırlamanızı bekliyorum” diyerek dersi bitirir.

DEĞERLENDİRME

1-İman kavramını tanımlayınız?

2-İman ile inanç arasındaki farkı açıklayınız.

⁶⁹ Hac: 22/8.

⁷⁰ Hac: 22/71.

3-İman kavramının ilişkide olduğu kavramları ve iman kavramı ile ilişkilerini açıklayınız.

4-Kuran’da iman kavramı nasıl yer alır? Ayetler eşliğinde yorumlayınız.

5-İman kavramı ekseninde nasıl bir inanma algısı olmalıdır? Açıklayınız.

Buluş Stratejisi ile “İman” Kavramının Öğretimi

Örnek İşleniş

A-BİÇİMSEL BÖLÜM

Dersin Adı: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

Sınıf: İlköğretim 5

Ünitenin Adı: Allah İnancı

Konu: Allah Vardır ve Birdir

Strateji / Yöntem / Teknikler: Sunuş stratejisi; soru-cevap, örnek olay

Kaynak Kitaplar: Kuran’ı Kerim; DKAB Ders Kitabı

Araç-Gereç: Bilgisayar; Projeksiyon; Power-point sunum.

Süre: 80 dk.

Hedef ve Davranışlar:

I-Bilişsel Alan

1-Bilgi Basamağı:

Kavram Bilgisi

H-İman ile ilgili kavramların anlam bilgisi

D-İman ve ilişkili kavramların anlamlarını sınıfta geçtiği ve dinin temel kaynaklarına uygun olarak söyleme/yazma.

D-İman tanımını verilen bir dizi tanım arasından bulup, söyleme.

D-İman ve ilişkili kavramlarının tanımlarını doğru olarak eşleştirme.

Sınıflama Bilgisi

H-İman kavramı ile ilgili sınıflama bilgisi

D-İman kavramına ait kritik ve genel özelliklerin olduğunu söyleme ve yazma.

Genelleme Bilgisi

H-İman kavramı ile ilgili belli başlı genellemeler bilgisi

D-İmanın bilinçli bir davranış olduğunu söyleme ve yazma

D-İmanın akıllı bir varlık olmanın zorunlu bir sonucu olduğunu söyleme ve yazma.

2-Kavrama Basamağı

Yorumlama

H-İman kavramı ile ilgili belli başlı ilkeleri açıklayabilme

D-Neden iman edilmesi gerektiğini söyleme ve yazma

D-Nasıl iman edilmesi gerektiğini söyleme ve yazma

D-İman kavramı ile akıl arasındaki ilişkiyi açıklayabilme.

3-Uygulama Basamağı

H-İmanın sonuçlarını belirleyebilme

D-İman eden bir insanın bireysel ve toplumsal sorumluluklarını açıklayabilme

II-Duyuşsal Alan

Alma Basamağı

H-İman etmenin öneminin farkında olma

D-İnanmanın bir gereklilik olduğunu söyleme ve yazma

Tepkide Bulunma Basamağı

H-İman kavramı ve ilişkide olduğu kavramlarla ilgili olaylarda doğru tepkiler verme

D-İmanı İslam'ın temel kaynaklarında istendiği gibi gerçekleştirme

D-İmanı akıl, bilim ve amel ile ilişkilendirmeye açık olma

D-Doğru iman etmek ve inanmanın gereklerini yerine getirmekten zevk alma

D-İmanın gereklerini yerine getirmediğinde rahatsızlık duyma

Değer Verme Basamağı

H- İman etmenin ve inandığı gibi yaşamının önemini takdir etme

D-Yeri ve zamanı geldiğinde İnanmanın ve inandığı gibi yaşamının önemini savunan açıklamalar yapma

D-İnanmayı ve inandığı gibi yaşamayı başkalarına tavsiye etme

D-Kendi eylemlerini inancı çerçevesinde değerlendirme ve eylemlerini inancına uygun gerçekleştirmeye çabalama

Nitelenmişlik Basamağı

H- İnanmayı ve inandığı gibi yaşamayı alışkanlık haline getirme

D-Her zaman imanın gereklerine uygun davranma

D-Tüm yaşantısını İslam ilkeleri çerçevesinde şekillendirme

B-GİRİŞ

1-Dikkat Çekme

Öğretmen: “İnsanı diğer varlıklardan ayıran temel özellikler nelerdir? Neden insan bu özelliklere sahiptir?” diye sorar. Öğrencilerden görüşlerini alır. Doğru ya da yanlış demez.

2-Güdüleme

Öğretmen: “Evet arkadaşlar bu dersin sonunda iman etmenin ne demek olduğunu, iman kavramı ile ilişkide olan kavramları, dinimizin insanlardan istediği imanın genel ve kritik özelliklerini açıklayabilecek ve imanını davranışlarına yansıtabilen bireylerin hem kendimiz hem de toplumsal yaşantımız açısından önemini kavramış olacaksınız” der.

3-Geçiş

Dinimiz gerçekten iman etmemizi emretmektedir:

C-GELİŞME

Öğretmen, iman etmenin ne demek olduğunu, neden insanların iman etmek gibi bir ayrıcalık ve sorumluluklarının olduğu sorusuyla derse başlar. Öğretmen; “insanı diğer varlıklardan ayıran temel özellikler nelerdir?” diye sorar ve öğrencilerden düşünmelerini ister. Bu arada Hz. İbrahim’in Allah’ı araması olayını Kuran ayetleri çerçevesinde sunumda yansıtarak onların iman kavramı ile bilerek iman etme ilişkisini ortaya koymak amacıyla örnek olayın anlatımına geçer.

ÖRNEK OLAY: “Nemrut, Hz. İbrahim’in mücadele ettiği kralın adıdır. Hz. İbrahim ile pek çok olayları olmuştur. Her şey Hz. İbrahim henüz çocukken başladı.” diyerek söze girer ve Hz.İbrahim kıssasını ele alır.

Küçük İbrahim günlerinin çoğunu babası Azer’in atölyesinde geçirirdi. Bu atölyeye dağlardan kocaman kütükler getirilir, babası, elindeki keser, testere keski gibi araçlarla kütüklere şekiller verirdi. Kimini yırtıcı kuşlar, kimini yarı hayvan yarı insan, kimini de... artık aklına ne gelirse bir şekle sokar, sonra onları müşterilere gösterir, bazısını bereket tanrısı, bazısını zafer tanrısı, bazısını ateş tanrısı... diye pazarlardı. Azer, söylediği sözler üzerinde pek düşünmez, sadece babalarından duyduklarını tekrar eder, işine, sanatına bakardı. Bu nedenle İbrahim ile pek anlaşmıyordu. Çünkü İbrahim, sorgulayan, doğruyu yanlış bulmaya çalışan biriydi. Pek çok kez babasına:

“Bu kütükleri yontup heykeller yapıyorsun... Sonra onları ilah diye satıyorsun. İnsanlar bu heykellerin kendilerine yarar sağlayacağını sanı-

yor, onların önünde tapınıyor.” diye itirazlarda bulunur ama babası her defasında:

“-Bak İbrahim, bizim toplumumuzun adetleri böyle... Bunları biz değiştiremeyiz. İnsanlarla iyi geçinmek istiyorsan, onlar ne yapıyorsa sen de aynısını yapmalısın” diyerek öğütler verirdi. Bu öğütler İbrahim’in isyanını daha da körükler, öfkesini tanrı sanılan heykellere boşaltırdı. Babası ona, irili ufaklı heykeller yükler ve bunları götürüp pazarda satmasını isterdi. O biraz uzaklaştığında heykellerin boyunlarına ipler geçirir, pazara kadar yerde sürükleyerek götürürdü. Kimse İbrahim’den put almazdı. Nasıl alsın ki; satarken:

“-Bu cansız putlar, çok ucuuz... Beş para etmeee... Hayrı da dokunmaz şerri deee...!” diye bağırır; etrafına toplanan insanlarla münakaşa ederdi. İbrahim’in aklı tahtadan heykellerin yaratıcı olmayacağına yetiyordu... Bu ahşap maddeler ilah olamazdı. Peki ama gerçek yaratıcı kimdi? İşte bunu çözemiyordu.

Bir gün yine düşüncelere dalmıştı. Her şeyi yeni baştan düşünüyordu: Etrafındaki ağaçlara, çiçeklere, uzayıp giden vadiye, dağlara baktı. Sonra başını gökyüzüne çevirdi. Bulutları izledi. “Bütün bunların sahibi kim? Bunları kim var etti?” diye kendine sordu. Her zaman olduğu gibi sorusu cevapsız kalıyor, bir şey bulamıyordu.

İbrahim derin düşüncelerle akşamı etmiş, hava kararmaya başlamıştı. Artık gökyüzünde yıldızlar seçiliyordu. Onlar ne kadar yüksekte ve ne kadar güzel görünüyorlardı..! İbrahim’in yüreği sevgiyle doldu, hayranlıkla:

“Herhalde yaratıcımız bunlardır” dedi. Sonra düşünmeye devam etti. Peki bunlar yaratıcı ise; gündüzleri nereye savuşup gidiyorlardı?

İbrahim, yıldızların yaratıcı olabileceği düşüncesini kafasından çabucak attı. Sonra gecenin ortasında parlayan dolunayı düşündü. “Yoksa rabbim bu mu?” diye içinden geçirdi. Bu düşüncesini de beğenmedi... Bir cevap bulamamak onu çıldırtıyordu:

“Ey benim ve şu varlıkların yaratıcısı Rabbim! Her kim isen, seni bulmama yardım et!” diye bitkin bir halde yalvardı.

Gökyüzünde sabahın habercisi ince bir çizgi belirdi, çizgi sonra genişledi, genişledi, derken dağların tepelerinden, parıltısıyla gözleri alan pırıl pırıl bir güneş yükselmeye başladı.

“Galiba, yaratıcım bu..” dedi, İbrahim. Fakat biraz düşününce güneş de içine sinmedi: “Bunun diğerlerinden ne farkı var? O da aynı bütünün bir parçası... Yaratıcımız daha başka biri... ama kim, kim?”

Yüce Allah, İbrahim’in arayışını karşılıksız bırakmadı. Onun kalbine kendi bilgisini ilham etti. Doğruyu bulan İbrahim:

“–Benim Rabbim, yeri, gökleri ve bütün varlıkları yaratan Allah’tır.” dedi. Artık kalbi huzura kavuşmuştu.

ÖRNEKLE İLGİLİ UYGULAMA YAPMA: Öğretmen; yukarıda anlatılan örnek olay üzerinden öğrencilerin düşünce süreçlerinin analizi amaçlı sorular sorar:

1-İnsanların kendi elleriyle yaptıkları nesnelere İlah olarak tapınmalarında İbrahim’i rahatsız eden şey neydi?

2- Neden öyle düşündü? Siz olsaydınız ne düşünürdünüz?

3-Hz.İbrahim Allah arayışında hangi varlıklar üzerinden nasıl düşündü?

4-Neden bu varlıkları kullandı?

5-Kur’an bu varlıkların gözlemlenmesini neden ve nasıl ister? sorularını sorar ve öğrencilerden cevaplar alır.

Öğretmen “*Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse sapıklığın en koyusuna düşmüş olur.*”⁷¹ ayetini projeksiyon ile yansıtır. Bu ayet çerçevesinde öğrencilere düşünme analizi sürecini yönlendirmek amacıyla şu soruları sorar:

---

⁷¹ Nisa 4/136.

1-Neden iman edenler hitabından sonra bir kez daha insanlardan iman etmeleri istenmiştir?

2-Acaba inandığını düşünmek ya da inanmak ile gerçekten iman etmek arasında fark var mıdır?

4- İman etmek ile inanmak arasında nasıl bir ilişki vardır?

Bu sorulardan sonra öğretmen öğrencilerden sorulara cevap vermelerini ister. Öğrencilerin cevapları üzerinde değerlendirme yapılır.

Öğretmen *“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır!”*⁷² ayetini yansıtır. Öğretmen, düşünme sürecinin analizi için şu soruları sorar:

1-Kuran ayetinin muttakiler olarak tanımladığı insan grubuna ait temel özellikler nelerdir?

2-Bu insanların özelliklerinin nasıl bir sıra içerisinde verilmiştir?

3-Bu sıralamada iman ile amel birlikteliğinin nasıl olması gerektiğine dair nasıl bir yaklaşımın sergilenmiştir.

Öğretmen öğrencilerden cevaplarını ister ve onlar üzerine değerlendirme yapılır.

ARA ÖZET: Evet arkadaşlar İslam dini insanlardan gerçekten iman etmelerini istemektedir.

ARA GEÇİŞ: Öyleyse gerçekten iman etmek nedir? Gerçekten iman etmiş insanlara ait temel özellikler nelerdir?

---

⁷² Bakara 2 / 177.

Öğretmen Peygamberimizin bir hadisinde şöyle der: “Gerçekten iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi gerçekten sevmedikçe de gerçekten iman etmiş sayılmazsınız.” diyerek hadis metnini sunumda yansıtır. Düşünme analizi için sorular sorulur:

1-Gerçekten iman etmek ne demektir?

2-Gerçekten iman etmiş insanların özellikleri nelerdir? Sorularına cevap istenir ve değerlendirme yapılır.

D-SONUÇ:

Son Özet: İman etmek ile sahip olunan basit bir inanç duygu arasında fark vardır. Rabbimiz; Kutsal Kitab’ında tüm insanlardan gerçekten iman etmelerini istemiştir. Müslümanlar olarak görevimiz sadece inandım demekle bitmiyor. Gerçekten iman etmemiz gerekmektedir. Bunu sağlamak için de gerçekten iman etmenin ne demek olduğunu anlamamız, kavramamız ve yaşamda hayata geçirmemiz gerekmektedir.

E-DEĞERLENDİRME

1-Gerçekten iman etmek ne demektir?

2-Basit bir inanç duygusu ile gerçekten iman etmek arasında fark var mıdır? Varsa nedir?

3-Gerçekten iman etmek neden önemlidir?

4-Gerçekten iman etmiş insanların özellikleri nelerdir

5-İman-akıl ilişkisi nedir? Nasıl olmalıdır?

6-İman-bilgi ilişkisi nedir? Nasıl olmalıdır?

7-İman-amel ilişkisi nedir? Nasıl olmalıdır?

SONUÇ

Kavramın ne olduğu ve tanımı insanoğlunun asırlardan beri üzerinde tartıştığı konulardan birisidir. Düşünürler, kavramın ne olduğu sorunu ile ilgili olarak düşünmüşler, kavramı farklı yönlerden ele alarak tanımlamışlardır.

Kavram, nesnelere ya da olayların ortak özelliklerini içeren ve bir ortak isim altında toplanmalarını sağlayan genel tasarımdır. Kavramlar soyut ifadelerdir ve gerçek dünyada karşılıkları yoktur. Benzer olan düşünceleri, varlıkları, olayları vs. gruplandırmak için kullanılan bir sınıflamadır. Kavramlar insanlar tarafından oluşturulurlar. Kavramlar diğer kavramlarla ilişkileri ile anlam kazanırlar.

Kavram öğrenme birey dünyaya geldiğinde başlar, yaşamı boyunca devam eder. Kavram öğrenme hem süreç hem de ürün olarak irdelenebilir. Din öğretiminde öğrenmenin gerçekleşmesinde pek çok unsur önemli rol oynamaktadır. Din öğretimi önemli oranda bir kavram öğrenmedir. Din öğretiminde kavram öğretiminde din eğitimcisi, bireyin gereksinimlerini; İslam dinine ait temel kavramları ve o kavramların ilişkide olduğu kavramları öğretirken uygun öğrenme ortamlarını hazırlamalıdır.

Bu çalışma İslam dininin en temel kavramı olan “İman” kavramının öğretimini ele almakta; iman kavramı ve ilişkide olan kritik kavramları ortaya koymaktadır. İman kavramının öğretimi amacıyla uygun stratejiler kullanılarak ders işlenişleri sunmakta; bu işlenişler öncesinde bilişsel ve duyuşsal alanlara ait hedef ve davranışlar ayrıntılı olarak ortaya konmaktadır. Ders işlenişlerinde; çok yaygın kullanıldığı için Sunuş stratejisi ve öğrenci merkezli olduğu için buluş stratejilerine göre ders işlenişleri yapılmıştır. Bu işlenişlerde öğrenciye iman kavramı; iman ile bilgi ilişkisi; iman ile amel ilişkisi Kur’an ayetleri; Kur’an kıssaları; Peygamberimizin hadisleri kullanılarak kazandırılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Ardoğan, Recep, “Kelamcılara Göre Allah'a İmanda Akıl Yürütmenin Değeri”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VIII/1, 2004, SİVAS, ss. 133-157

Atay, Hüseyin, “Müslümanın Günlüğü”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:35, AÜ Basımevi, Ankara, 1996. Ss.1-59

- Ay, Mahmut, “Kelam’da Akıl-İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 52, sayı: 1, Ankara, 2011, ss. 49-68
- Baktır, Mehmet, “İmanın Temellendirilmesi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, 2002, ss.127-138
- Bilgin, Beyza, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Ankara: AÜİF Yayınları, 1988.
- Büyük Türkçe Sözlük; Türk Dil Kurumu Komisyon, Ankara, 1988.
- Çakmak, Fatih, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Veli Beklentileri, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2013.
- Çeliköz, Nadir, “Kavram Öğrenme ve Öğretme İlkeleri”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Y.2, S.2, 1998, s.69-76.
- Demirel, Özcan, Öğretim İlke ve Yöntemleri: Öğretme Sanatı (14. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık. 2008.
- Dodurgalı, Abdurrahman. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İletişim Problemleri ve Bazı Teklifler”, Orta Dereceli Okullarda Yürütölen Din Eğitim-Öğretiminin Problemleri, İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı Yayınları, Kayseri, 1998.
- Emiroğlu, İbrahim. Ana Hatlarıyla Klasik Mantık, Bursa: Asa Kitabevi, 1999.
- Esen, Muammer, “İman Kavramı Üzerine”, AÜİF Dergisi, Cilt: 49, sayı: 1, Ankara; 2008, ss. 79-91.
- Esen, Muammer, “Kuran’da Akıl-İman İlişkisi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52, Sayı:2 Ankara; 2011, ss. 85-96.
- Esen, Muammer, İman, İmanla İlgili Kavramlar ve Temel İnanç Esasları, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2006.
- Fidan, Nurettin, Okulda Öğrenme ve Öğretme, Ankara: Alkım Yayınevi, 1986.
- Göler, İlhami, Sabit Din Dinamik Şeriat, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Göler, İlhami, İman ve İnkârın Ahlaki ve Bilişsel (Kognitif) Temelleri, İslamiyat Dergisi, S.1, Ankara, 1998, ss. 7-24.

- Hesapçođlu, Muhsin, Öğretim İlke ve Yöntemleri, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011.
- İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, Neşreden: Ali Şirî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, IX/326-332, Beyrut, 1992.
- İbn Teymiye, İman Üzerine, Çeviren: Salih Uçan, İstanbul: Pınar Yayınları, 1994.
- Klausmeier, Herbert J, “Concept Learning and Concept Teaching”, Educational Psychologist, 1992, Y.27, S.3, ss.267-286.
- Pazarlı, Osman, Din Psikolojisi, İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Baskı 1982.
- Moore, Kenneth D. Classroom Teaching Skills, U.S.A: Mc. Graw Hill Pres, 2001.
- Novak, Josep D. Learning, Creating And Using Knowledge: Consept Maps as Facilitative Tools in Schools and Corporations, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1998.
- Senemođlu, Nuray, Gelişim, Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya, Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2009.
- Selçuk, Mualla & Tosun, Cemal, “Türkiye’de ve Almanya’da İslam Din Dersleri”, III. Din Şurası, Tebliğ ve Müzakereleri, Ed: Mehmet Bulut, Ankara: DİB Yayınları, 2005.
- Soylu, Hüseyin, Keşif Yoluyla Öğrenme Fen Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Tamer, Günay; Küçük, Abdurrahman Dinler Tarihi, Ankara: Ocak Yayınları, 3. Baskı, 1997.
- Tosun, Cemal, Din Eğitimi Bilimine Giriş, Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2001.
- Tosun, Cemal & Doğan Recai, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminde Kavram Haritaları (6. 7. ve 8.Sınıflar), Ankara: Öğreti Yayınları, 2005.
- Ülgen, Gülten, Kavram Geliştirme, Kuramlar ve Uygulamalar, Ankara: Pegem A Yayınları, 2001.